

Л.М. Стовбур,
асистент
(Запорізький державний університет)

З ІСТОРІЇ КОНФІКСА КА-...-Ø (А)

У статті досліджується історія становлення і функціонування конфікса ка-...-Ø (а), який продукує іменники з різними лексико-словотвірними значеннями.

Конфікс ка-...-Ø (а) не був об'єктом вивчення дериватологів, оскільки донедавна не вважався самостійним словотворчим засобом, що пояснюється, певне, затемненою етимологією як складників цього форманта, так і морфеми в цілому.

Метою нашого дослідження є історія становлення та функціонування конфікса ка-...-Ø (а), який продукує іменники з різними лексико-словотвірними значеннями.

У пам'ятках XI-XIII ст. знаходимо іменник *калка*: *И ти опочиваю(т) калики* (XII Ср I 1182) "той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею); жебрак, паломник, прочанин". Генезис цього слова звичайно виводиться із тур. *kalak* "спотворений, безформний", пов'язаного із перс. *kalek* "тс." (див. С II 27; ЕСУМ II 352). Проте існує припущення щодо питомого походження цього слова із *ка-ллка*, де ка- виступає як рідкісний префікс [1:18].

Якщо покласти цю гіпотезу в основу словотвірної-етимологічного аналізу ряду слів нової української мови, то стає зрозумілою роль компонента ка- у таких із них як: *калужа* (О I 336), *калюга* (Ник 186) "яма, вибоїна на дорозі з водою і гряззю", пор. рос. *лужа*; *канудити* (Вашенко 42) "нудити"; *каворон* (Ж 132) "грак"; *кабурх* (Гр II 204) "звуконаслідувальне утворення", пов'язане з *бурх* "вигук на означення звуку від кинутого у воду предмета, пориву вітру, удару хвиль", паралельне до вигуків [*чабовть*], *шубовсть* (див. ЕСУМ II 333); *каблук* (203) "дуга, вигин; лука в сідлі", утворене від основи **blokь* "вигин".

Усталеного тлумачення гіпотетичного словотворчого компонента ка- і його фонетичних варіантів не існує. Найвірогіднішим поясненням, на наш погляд, може слугувати таке: цей афікс приєднання походження (пор. сучасне рос. *К*) є фрагментом питального займенника **къ-то*, укр. *хто* (див. ЕСУМ II 332-333).

Керуючись такими міркуваннями, дехто з сучасних мовознавців говорить про те, що "не викликає сумніву наявність у іменних утвореннях української мови префікса ка- з багатьма аломорфами" [2:49].

Між тим словниковий склад української мови містить і такі іменники, при аналізі яких вичленовуються два компоненти: ка- (препозитивний) і матеріально не виражений (постпозитивний), тобто конфікс ка-...-Ø. Ви́явлені похідні іменники здебільшого **віддієслівні**. Оскільки постпозитивний елемент конфікса є матеріально не вираженим, то при творенні віддієслівних іменників "нульова суфіксація забезпечує переведення дієслівної основи до класу слів, що виражають предметність" [3:170]. Тому девербативам притаманне загальне словотвірне значення – "те, що є наслідком опредмеченої дії, названої мотивувальною основою". Із дібраного матеріалу виокремлюються такі лексико-словотвірні групи:

- назви споруд господарчого вжитку: *каюта* (О I 344) "хлів, стайня, клуня", пор. сучасне рос. *ютиль(-ся)*, *приютить*; *канура* (Сизько 39) "назва собачої будки", співвідноситься із **nuriti* "опускати", пор. укр. *занури-ти(-ся)*, рос. *нырять*, *понурий*; *кагат* (Гр II 206) "купа городини (картоплі, буряків і т.ін.), відповідно укладена й покрита соломною, землею тощо для тривалого зберігання", від *гатити*;

- найменування побутових реалій: *кадіб* (Гр II 206), *кадон*, *кадовб* (О I 334) "висока видовбана діжка або бочка для капусти, зерна, полови і т. ін."; *кадовб* (Лысенко 25) "велика бездонна бочка, яка вставляється в криницю замість зрубу"; *кадовб*, *кадовба* (Ник 185) "ямка, заглиблення на дорозі, вибите колесами, полозами або водою"; *кадовб* (Програма 51) "вулик-дулянка, встановлений вертикально", співвідноситься із **ка-дылбти* (ЕСУМ II 338-339), укр. *довбати*; *катлуба* (О I 334) "висока рівна діжка з клепок; дерев'яний круг у колодязі", від *т(д)лубати*; *карб* (О I 341) "клеймо на вухах або рогах овець", *карби* (Там само) "ціпки, палиці, на яких неграмотні вийти робили позначки про рівень податків окремих селян", походить із *рубати*, пор. *карбованець*; *кандьор* (Гр II 215) "рідка каша, куліш", витворилося із *ка(н-)* + *дерти(дьор-)* (ЕСУМ II 364), оскільки перед приготуванням страви крупу дерли, подрібнювали;

- атрибутивні назви істот: *кандиба* (Гр II 214) "шкапа", від *ка(н-)* + *дибати* "ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги" (див. ЕСУМ II 363); *каліка* (О I 336) "жінка, що причіпляє молодим вінці на весіллі"; *каліча* (Там само) "людина з фізичною вадою";

- інші найменування: *каверза* (Гр II 204) "підступ, інтрига; зла витівка", співвідноситься із **vьrztі* "плести" (ЕСУМ II 335); *кавід* (205) "рід, порода", від основи дієслова *водитися*, пор. *выводок*; *кавер* (Лысенко 24) "вир, водоворот" витворилося або від псл. *vьreti* "вирувати", або із *вертіти*, пор. [коворот] "коловорот" (див. ЕСУМ II 334).

Одиничним **десубстантивом** вважаємо утворений за подібністю до названого мотивуючою основою іменника дериват *кавуш* (Програма 122) "ківш з довгим державом, що має характерну заглибину на кінці, за допомогою якого дістають воду із криниці" (<*вуха*>).

Таким чином, описаний матеріал дозволяє стверджувати, що в новій українській мові функціонує конфікс ка-...-Ø (а), перший елемент якого сягає праслов'янської доби й у багатьох словах вичленовується лише етимологічно, а другий виділяється за наявності двох умов [4:148]:

